Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hititoloji Bölümü
Tezi veren; Prof. Dr. H. G. Güterbock.

ETİLER'DE BAHAR BAYRAMI TÖRENLERİ

Dr. MUSTAFA SELÇUK AR

Hititoloji İlmi Yardımcısı

Etiler, memleketin ve milletin hayatında vukua gelen uğurlu, iyi olan tabii ve içtimai hadiseleri kutlamak için birçok bayram törenleri tertip etmişlerdir. Etilerin ülkesi olan Anadolu'nun yüksek yaylasında umumiyetle kış şiddetli geçer ve bahar büyük bir sabırsızlık ile beklenir. Tabiata hayat veren güneş yaylanın karlarını eriterek toprağı ısıtmağa başladığı zaman gerek insanlarda ve gerekse tabiatta bir canlanma kendini gösterir. Bundan sonra toprak yeşillenmekte ve insanları da kışın kapanık, sıkıcı hayatından ayrılarak iş ve faaliyet haya- tına atılmaktadırlar. İşte gerek memleket ve gerekse millet için aranan, beklenen iyi ve uğurlu bir mevsim olduğundan dolayı Atalarımız baharı hemen her çağda kutlamışlar ve onu karşılamak İçin parlak, törenler tertip etmişlerdir.

Etilere ait bütün yazılı vesikaların hepsi bugün henüz yayınlanmamış olduğundan Etiler tarafından icra edilmiş olan bu bayramların adedini kati ve kesin olarak tayin etmek kabil değildir. Şimdiye kadar yayınlanmış olan Eti metinleri arasında benim "Bahar bayramı törenleri" adını verdiğim kısım diğer bayram törenlerini ihtiva eden metinlere nazaran daha önemli görünmektedirler.

Etilerin baharı kutlamak için tertip ettikleri tören bir tane değildir. Elimizdeki metinlerden anladığımıza göre bu törenlerin adedi her halde ikiden fazla idi. Fakat hepsi de baharda yapılan bu törenlerin birbirlerinden ayırt edilmesi icap etmektedir. İşte bu ayırmayı yapabilmek için Etiler her törene ayrı ayrı birer ad koymuşlardır. Yalnız bu adlar gelişi güzel konmuş değildir. Yapılan tören bir bahar bayramı töreni olduğundan dolayı baharda ilk defa, turfanda olarak yetişen bir bitkinin adı aynı zamanda bu törenler için birer ad olarak seçilmiştir. Bahar bayramlarından ikisinin adını sarahatle bilmekteyiz. Bunlardan biri "Puruliyaş" bayramı, diğeri de "AN. TAH. ŞUM sar" bayramıdır.

Birinci kelimenin ne manaya geldiğini henüz bilmiyoruz. Fakat ikinci kelimenin "soğan" manasına geldiğini katî olarak biliyoruz. Bu kelimede aslen Sümerce olup bunun bir bitki nevini ifade etmek için kullanıldığını sonundaki "sar" açık olarak göstermektedir.

İşte benim işlemiş olduğum “Bahar bayramı törenleri” de “soğan” manasına gelen bu “AN. TAH. ŞUM sar” kelimesi ile adlandırılmıştır. Fakat bu ad altında toplanmış olan törenin birden ziyade olduğunu, yani birçok "soğan” bayramı törenlerinin mevcut olduğunu biz geçen “EZEN hi-a AN. TAH. ŞUM sar = Soğan bayramı törenleri” gibi ifadelerden anlamaktayız. Filhakika bu ad altında yapılan törenlerin tek bir defa ve tek bir yerde yapılmayıp birçok yerlerde ve müteaddit şekiller altında icra edildiğini gösteren daha esaslı delillere malik bulunmaktayız. Bunlardan çıkarabildiğimiz neticelere göre, bahar bayramı Eti ülkesinin birçok mühim merkezlerinde ve başka başka şekiller altında tertip ve icra edilmekte idi. Bizce bugün bilinen bu merkezlerden en mühimleri şunlardır:

Hatti şehrindeki tanrı ZABABA tapınağı, Hatti şehri fırtına tanrısının tapınağı yakınında bulunan şimşir ağaçlarından mürekkep orman, himaye tanrısı olan tanrı LAMA’nın tapınağı... gibi, yerler için ayrı ayrı “bahar bayramı törenleri” tertip edilmiştir. Verdiğimiz bu adlardan da anlaşılacağı gibi tören hemen daima dinî bir kıymet vasfı taşıyan tapınak, orman, kaynak ve vadide icra edilmekte idi.

Metinlerden anladığımıza göre tören bizzat Eti hakanının başkanlığı altında yapılmakta idi. Eti devletinin bütün teşkilâtının başı ve tek mesul şahsi olan Eti hakanı aynı zamanda dini kuvvetlerin de başı vasfını taşımakta olduğundan bütün bu nevi törenlerin icrasına başkanlık etmek onun en tabii hakkı idi. Törenin bütün seyirlerinde hakan en mühim mevkii işgal etmekte, tanrılara yapılan kurbanlar bizzat onun tarafından yapılmaktadır. Hatta bizim bu bayram törenleri metinlerin- den anladığımız şu cihet de çok mühimdir:

Tören esnasında tanrı huzurunda secde etmek yalnız hakana mahsus bir hak olarak görünmektedir. Törene iştirak edenlerden hiç biri tanrı huzurunda doğrudan doğruya secde edemiyor. Secde etmek icap ettiği zaman onlar ancak hakana karşı secde edebilmektedir. Bu cihet, Eti Hakanlarının öldükten sonra niçin tanrılaştıklarını ve Eti hakanlarının ölümlerinden bahsederken “öldü” denmeyip de niçin “tanrı oldu” denildiğini bize çok açık olarak göstermektedir. Törene, hakanın yanında hatunda iştirak etmektedir. Fakat tören esnasında hatunun hemen hiç bir aktif rolü yoktur. O sadece hakan tarafından yapılan işleri seyretmek ve hakana refakat etmekle iktifa ediyor. Bundan maada hatunun törenin her safhasında hakanla birlikte bulunmadığını, bazı anlarda hakandan ayrıldığını gösteren kayıtlar da vardır. Bu hususu, aşağıda safhalarını kısa olarak anlatacağım tören daha açık bir tarzda gösterecektir. Hakan ve hatundan başka törende vazife alan şahıslar şunlardır:

Saray memurları, Türkçe karşılığını bulamadığımız MEŞEDİ’ler, çalgıcılar, şarkıcılar, sofracılar, aşçılar, saki, teşrifatçı, muhtelif tanrılara hizmet eden kadın ve erkek tanrı ve tapınak hizmetçileri ve nihayet putçular... Bütün bunların

törende gördükleri hizmet tamamıyla ayrı ve muayyendir. Bunlar arasında en faal hizmet saray memurları ile MEŞEDİ'ler tarafından ifa edilmektedir. Saray memurları törenin hemen her safhasında hakanın yanında bulunmakta, onun ve hatunun her nevi hizmetleri bunlar tarafından görülmektedir. MEŞEDİ'lerin gördükleri vazife bakımından durumlarını tespit etmek istersek bunların saray memurlarından daha üstün bir mevki sahibi olduklarını görürüz.

Çalgıcılar ile şarkıcılara gelince, bunlarda bilhassa tapınak içinde tanrıya karşı yapılan her nevi ibadet sahnelerinde vazife görmektedirler. Meselâ hakan tanrıya her hangi bir kurban taktim etmeğe başladığı zaman çalgıcılar çalgılarını çalıyor, şarkıcılar da şarkılarını söylemeğe başlıyorlar. Bu müzik sahnelerinde şarkıcıların ne söylediklerini bilmiyoruz, çünkü söyledikleri şarkının metni tespit edilmemiştir. Çalınan çalgıların iki nevi olduğunu anlamaktayız. Bunlardan biri "GİŞ. d İNANNA. GAL", diğeri de "GİŞ. d İNANNA. TUR" adını taşımaktadır. Bu adın ifade ettiği manaya göre bu çalgı hakikatte bir nevi olup aynı çalgının biri büyüğünü diğeri de küçüğünü göstermektedir. Fakat törende kullanılan çalgılar yalnız bunlardan ibaret değildir. Daha başka ad taşıyan diğer çalgılar varsa da ne bunları ne de ötekilerin bugün bizim bildiğimiz ve kullandığımız çalgılardan hangisine tekabül ettiklerini kestirebilmek için icap eden vasıtalara maalesef malik bulunmamaktayız.

Aşçılar ve sofracılara" gelince, bunlar tören esnasında yapılan ziyafetlerde kurulması zaruri olan sofraları hazırlamakta ve yemekleri getirip sofrada taksim etmektedirler. Bu ziyafetlerde yenen yemeklerin en mühimini et suyundan yapılmış bir nevi çorba teşkil etmektedir.

Saki ise, gerek tanrıya kurban taktimi sahnelerinde ve gerekse ziyafetlerde hakanın içtiği ve tanrıya da sunulan içkiyi getirmek ve boşalan kapları geri götürmek vazifesi ile mükellef bulunmaktadır.

Bu gibi törenlerin en mühim simalarından birini de teşrifatçı vazifesini gören ve metinlerin "lu GİŞ. PA = asalı adam" adı altında gösterdikleri adam teşkil etmektedir. Bu adam, Orta Çağda hanedan saraylarında verilen ziyafetlerde her yeni gelen davetlileri daha evvel gelmiş olanlara elinde bulundurduğu asasını yere vurarak ve yüksek ses ile yeni gelenin adını söylemek suretiyle takdim eden teşrifatçı- ların gördükleri aynı vazifeyi görmekte ve belki de taşıdıkları aynı kıyafeti taşımakta idi. Bu, bilhassa yemek ziyafetlerinde ve büyük toplantılarda vazife ifa etmekte, her yeni gelen davetlinin önüne düşerek onlara oturacakları yerleri göstermektedir.

Buraya kadar saydığım ve gördükleri işleri de kısa olarak yazdığım bu adamlar, törende doğrudan doğruya resmen iş sahibi ve vazife gören kimselerdir. Bunların haricinde törene seyirci, davetli sıfatı ile iştirak eden daha

birçok kimseler de bulunmaktadır. Bunların arasında hakan oğulları, şehirliler ve yabancılar başta gelmektedir, Biz yabancılar tabirinden, tören icra edildiği sırada Etilerin başşehrinde bulunan yabancı devletlerin mümessillerinin, tüccarlarının da törene iştirak ettiği manasını çıkartmaktayız.

Bahar bayramı törenlerinin ne zaman ve nasıl başlandığını biliyoruz. Çünkü bu bayram törenlerini tasvir eden tabletlerin baş kısımları oldukça sağlam olarak elimizde bulunmaktadır. Fakat törenin nasıl ve nerede bittiğini gösteren safhayı, tabletlerin son kısımları tamamıyla kırık olduğundan, bilmiyoruz. Yalnız, elimizde bulunan ve "bahar bayramı törenleri" ni tasvir eden metinlerden biri, her ne kadar son kısmı gene kırık ise de, hiç olmazsa bir hayli uzun ve sağlam bir tarzda korun- muş bulunmaktadır. Bahis mevzuu ettiğim bu tablette tasvir edilen törenin sağlam kalan son kısmı tanrı ZABABA tapınağının iç kısmında, bizzat tanrı ZABABA'nın kendi heykelinin bulunduğu yerde cereyan etmektedir. Fakat burada yapılan muameleler ile törenin tamamıyla sona erdiğini kabul edemeyiz. Çünkü metinde törenizi henüz bitmemiş olduğu sarahatle kaydedilmiş bulunmaktadır.

Tapınaklarda, tanrı huzurunda, mukaddes orman ve kaynaklarda yapılan törenlerde tanrılara üç türlü kurban takdim edilmektedir. Bunlardan birini şarap, bira gibi içkiler, diğerini irmik, ekmek gibi kuru gıda maddeleri, üçüncüsünü de koyun, keçi ve sığır etleri teşkil etmektedir. Törenlerde şarap ve biranın çok kullanılmış olmasından biz, Etiler zamanında da Anadolu topraklarının bol üzüm yetiştirdiğini ve Etilerin bu bol üzümden iyi şarap yapmasını bildiklerini anlamaktayız. Törenlerde yapılan koyun, sığır kurbanlarının miktarı pek çok olduğundan biz bütün adetleri verilen bu koyun ve sığırların bilfiil kesilmedikleri, yalnız sembolik bir tarzda tanrıya kurban edildikleri manasını çıkartmaktayız. Fakat bir çok ahvalde koyun veya sığır hakikaten kesilmekte ve etlerinden de tanrılara sunulduktan sonra geri kalan kısımları mukaddes addedilen ocak, kapı mandalı ve pencere gibi yerlere gene kurban mahiyetinde aşçılar veya sofracılar tarafından konmaktadır. Adlarını son olarak saydığım mukaddes yerlere icap eden kurbanlar konmadan evvel, alâkadar memurlar tarafından et, ekmek veya içki her hangisi olursa olsun evvela hakana arz edilmekte ve ha- kan da elini bu kurban maddeleri üzerine koyarak onu takdis ettikten sonra ait olduğu yerlere konabilmektedir. Gene bu gibi törenlerde tanrılara karşı yapılan ekmek kurbanlarının nevi bakımından çokluğu karşısında biz Etilerin türlü türlü ekmek yapmasını bildikleri manasını çıkarmaktayız. Ekmek kurbanları tanrılara sunulurken ya ufalanmakta veya kırılmaktadır. Bu suretle elde edilen küçük ekmek parçaları tanrı heykellerinin önüne veya mukaddes addedilen diğer yerlere dökülmektedir.

Bu suretle Etilerin yaptıkları Bahar bayramı törenlerinde yapılan işler hakkında umumî ve kısa bir bilgi verdikten sonra şimdi bu törenlerin seyir

tarzları ve daha başka özellikleri hakkında tamamlayıcı bilgiler edinebilmek için benim işlemiş olduğum bahar bayramı törenlerinden birini burada gene kısa olarak anlatmağa çalışacağım.

Anlatacağım bu bahar bayramı töreni Hatti şehrinde ve tanrı ZA- BABA için yapılmaktadır. Bu tanrı Etilerin başşehrinde bir tapınağa maliktir. Ve tören de başşehir ve etraflarında cereyan etmektedir. Törene sabahleyin HALENTU evinin açılması ile başlanmaktadır. Hakan sabah- leyin arabasına biniyor, civarda bulunan mukaddes yerlerin ziyaretine gidiyor. Şehirden oldukça uzakta bulunan bu mukaddes yerlere ancak atlar tarafından çekilen bir araba ile gidilebilmektedir.

Araba ile yapılan muhtelif mukaddes yerlerin bu ziyareti anında hakanın Taharpa ve Tibbuva şehirlerini de ziyaret ettiğine göre bu şehirler de dini bir mahiyet taşıyan mukaddes yerler arasında sayılmaktadır. Ziyaret edilen bu yerler arasında mukaddes tepeler, vadiler ve kaynaklar da vardır. Tapınak bulunmayan bu tepe, vadi ve kaynaklarda Etilerin "Huvaşi" adını verdikleri mukaddes bir taş dikili olarak bulunmaktadır. Hakan arabası ile bütün bu mukaddes yerlere uğrayarak icap eden ekmek ve irmik kurbanlarını verdikten sonra gene araba ile başşehre dönerek doğruca HALENTU evine gelmektedir. Bütün bu ziyaretler esnasında hakana birkaç saray memuru ve MEŞEDİ refakat etmekte ve bu esnada icap eden hizmetleri görmektedirler. Bu ziyaretler anında hatun hakanın yanında bulunmamaktadır. HALENTU evi asıl törenin icra edileceği tanrı ZABABA tapınağının civarında bulunmaktadır. Fakat tapınağın taksimatına dahil değildir. Metinlerden anladığımıza göre burası aynı zamanda bir nevi dinlenme yeri olup törene biraz ara verildiği zaman hakan ve hatun bu evde buluşmakta ve bir müddet dinlenmektedirler. Hakan, yukarıda adlarını saydığım muhtelif mukaddes yerlerin ziyaretinden döndükten sonra hatun kendine ancak bu HALENTU evinde katılmaktadır.

Bu evde yapılan tören sona erdikten sonra hakan tanrı ZABABA tapınağının iç kısmında bulunan ve İÇ EV adını alan, izahını biraz aşağıda daha iyi olarak yapacağımız, kısma yalnız olarak geçmektedir.

Metinlerden anladığımıza göre buraya giderken hakanın yanında ne hatun ne de diğer memurlardan hiç biri bulunmamaktadır. Bundan biz hakanın tapınağın bu kısmında geceyi yalnız olarak geçirdiği manasını çıkarmaktayız. Sabahleyin kalktıktan sonra hakan kahvaltıya çağrılmakta ve sonrada tanrı ZABABA heykelinin bulunduğu odadan geçerek doğruca gene HALENTU evine gelmektedir. Gene burada hakan serbesttir ve asıl tören henüz başlamamıştır, hatun da daha hakanın yanına gelmemiştir. Verilen bu aralık zarfında alâkadar memurlar tarafından yapılacak tören için tanrı ZABABA tapınağının iç kısmında hazırlıklar yapılmakta, bu arada tapınağın bu kısmı tamamıyla temizlenmekte ve

kurban edilmiş muhtelif cins hayvanların etleri tapınağın belli yerlerine konmaktadır. Ancak hatun da HALENTU evine gelerek hakan ile birleştikten sonra törene tekrar başlanmaktadır. Bu sefer bir alay halinde hakan ve hatun başta, saray memurları ve MEŞEDİ'ler bunların ön ve arkalarında oldukları halde HALENTU evinden hareket edilerek doğruca tanrı ZABABA tapınağının yolu tutulmaktadır. Bu yürüyüş esnasında çalgıcılar bu alayın ön ve arkasında çalmakta ve köçekler de mütemadiyen oynamaktadırlar. Tanrı ZABABA tapınağının giriş kısmında hemen hiç bir muamele cereyan etmemekte, alay buradan doğrudan doğruya geçerek tapınağın avlı kısmına girmektedir. Avluda temizlenme yerleri mevcuttur.

Altın ve gümüş ibrikler ile saray memurları tarafından getirilen su ile hakan ve hatun ellerini yıkamakta, gene saray memurlarının getirip verdikleri havlu ile de ellerini kurulamaktadırlar. Gerek el yıkama ve gerekse kurulama işinde evvela hakan sonra da hatun gelmektedir. Saray memurlarının getirdikleri havlu onların başı tarafından evvela hakana uzatılıyor, hakan ellerini kuruladıktan sonra gene ayni adam tarafından alınarak bu seferde aynı havlu hatuna veriliyor. Hatun da işini bitirdikten sonra havlu getirilirken hangi yolu takip etmiş ise bu seferde aksi yoldan aynı şekilde geri götürülmektedir.

Elleri temizleme işi bu suretle sona erdikten ve Türkçe karşılığını bulamadığımız bir koku da sürüldükten sonra bu seferde himaye tanrısı olan tanrı LAMA rahibinin elbisesini giyme muamelesi yapılmaktadır. Bunda da aynı şekilde, elbisesinin nasıl ve kimler tarafından getirildiği, nasıl ve nerede tutulduğu ve nihayet nasıl giyildiği etraflıca tasvir edilmektedir. Yapılan bu muameleler ile avluda yapılması icap eden işler sona ermekte ve alay tapınağın en iç ve en mukaddes kısmına girmektedir. Buraya girer girmez ilk iş olarak hakan ve hatun orada bulunan tanrı ZABABA'nin heykeline karşı bir defa secde etmektedirler. Hakan ve hatun daha bu son kısma girmeden önce çalgıcılar ile şarkıcılar çalgıları ile birlikte buraya girmiş ve belli yerlerini daha evvelden almış olduklarından tanrıya karşı yapılan tazim hareketi esnasında çalgılar çalınmakta ve şarkılar da söylenmektedir. Tanrı heykeline karşı secde edildikten sonra hakan, yukarıda adını bir münasebetle yazdığımız, İÇ EV'e girmektedir. İÇ EV, tanrı ZABABA tapınağının en mukaddes yeri olan ve bizzat tanrı ZABABA heykelinin bulunduğu odanın bir kenarında olan daha küçük bir odadır. Bu küçük odanın harice kapısı yoktur. Buraya ancak tanrı ZABABA heykelinin bulunduğu odadan girilip çıkılmaktadır. İÇ EV adını taşıyan bu odacığa hakan ve hatun ayrı ayrı girip çıkmaktadırlar. Fakat bunların burada ne yaptıklarını bilmiyoruz, çünkü buna dair metinlerde hemen hiç bir kayıt yoktur. Hakan İÇ EV'e yalnız olarak girdiği sırada hatun da, tanrı ZABABA heykelinin bulunduğu odada hazır olan tahtına oturmaktadır. Bu arada aşçılar ve sofracılar kurban etlerini tanrı heykelinden maada mukaddes olarak tanınan yerlere koymaktadırlar. Bu esnada ölmüş bir hakan olan Hatuşili'nin heykeline de kurban yapılmaktadır.

Fakat yapılan kurban et değil içki kurbanıdır. Hakan İÇ EV'den çıktıktan sonra hatun gibi oda tahtına oturmakta ve kendi mukaddes asası ile altın kaplamalı mızrak saray memurları tarafından getirilip tahtının sağına yerleştirilmektedir. Bundan sonra yemek ziyafeti için yapılan hazırlıklar başlamakta ve bu arada ilk olarak hakan ve hatunun ellerini aynı şekilde yıkamaları ve kurulamaları tasvir edilmektedir. İkinci olarak da sofracıların sofraları nasıl taşıdıkları ve sofrayı getirip hakanın önüne nasıl yerleştirdikleri ayrı ayrı etraflıca tasvir edilmektedir. Bu işler de sona erdikten sonra teşrifatçı da meydana çıkmakta ve bu yemek ziyafetine davetli olan hakan oğullarını Hatti şehrinde din işleri ile meşgul olan rahip ve rahibelerin başını ve diğer davetlileri getirip yerlerine oturtmaktadır. Yemek ziyafeti başlandığı zaman hakanın müsaadesi ile çalgıcılar ve şarkıcılar dışarı çıkarıl- makta, aşçılar tarafından getirilen çorbalar da sofralara konarak taksim edilmektedir. Çorbalar içilip yemekler yendikten sonra hakanın, yemekten önce dizine konmuş olan peçeteyi etrafta beklemekte olan memurların arasına nasıl attığı ve memurların bu peçeteyi alarak nasıl geri götürdükleri bütün tafsilâtı ile izah edilmektedir. Bundan sonra gene altın bir ibrik ile getirilen su ile hakan ve hatunun yemek sonunda ellerini nasıl yıkadıkları, kurulamak için lâzım olan havlunun nasıl ve kimler tarafından getirilerek hakan ve hatuna verildiği ve tekrar nasıl geri alınarak götürüldüğü gene etraflıca tasvir edilmektedir. Bu işlerde bittikten sonra hakan tarafından muhtelif tanrılara yapılan içki ve ekmek kurbanı safhası başlamaktadır. Bu safhada, içkilerin ve ekmeklerin saki ve aşçıbaşı tarafından nasıl getirildiği, hakana nasıl verildiği, hakanın ne yaptığı ve tanrıya nasıl sunduğu, kurbanı oturarak mı yoksa ayakta olarak mı verdiği ayrı ayrı tasvir edilmektedir. Eğer hakan tanrıya içkiyi ayakta olarak sunuyorsa o zaman teşrifatçı tarafından yapılan bir işaret ile ziyafette hazır bulunan bütün davetliler de ayağa kalkmaktadırlar. Tanrılara kurban olarak sunulan maddelerin nelerden ibaret olduklarını daha yukarıda izah etmiştim. Tanrı ZABABA için yapılan anlattığım bu törende kendilerine kurban sunulan diğer tanrıların başlıcaları şunlardır:

d Taüri, d iştanun, d Telipinü. Bunlara her kurban takdim edilme anında hemen aynı muamele cereyan etmekte ve her defasında da çalgı- lar çalınmakta ve şarkılar söylenmektedir. Bu törenin bu safhasının seyri daha devam etmekte iken töreni ihtiva eden tabletin sona ermesi ve bundan sonra gelen tabletin de elimizde mevcut olmaması yüzünden törenin müteakip safhalarının nasıl olduğunu, nasıl ve nerede sona erdiğini bilmiyoruz.